

GUIDO SARI

L'ENDERROCAMENT DE LES FORTIFICACIONS DE L'ALGUER A FINALS DEL SEGLE XIX

El caràcter essencialment funcional de l'arquitectura militar, connex per la seva natura als canviaments de la història política i de l'evolució tecnològica, porta en si mateix els gèrmens de la transformació i a vegades de la demolició de les obres de defensa. Des del començament de la segona meitat del vuit-cents els recintes emmurallats urbans van ser reputats sempre més com a autèntics impediments físics al creixement i a la renovació de la ciutat.

El valor de monument, de testimoniança històrica que es podia atribuir a les fortificacions era estrictament condicionat a la consciència de pertinença a un passat comú, al sentiment d'identitat cultural de part de la col·lectivitat i de la classe dirigent que, en tota expressió, també material de la pròpia història, havia de poder-se identificar i reconèixer. Però si aquest "sentiment", posat de banda per les tendències culturals o per la cultura dominant, no va trobar en la resta del nou Estat unitari italià, en la majoria dels casos, sinó escassos partidaris, en la petita realitat de l'Alguer, que portadora d'una història particular vivia una situació de concreta substitució cultural, va parèixer callar del tot. Aquí, de fet, potser més que en altres llocs, les nombroses immigracions de la península afavorien la formació d'una classe política i econòmica amb dèbils lligams amb la història de la ciutat, de manera que les muralles podien de debò parèixer una inútil i obsoleta herència del període pre-savoia, un veritable obstacle físic a una moderna expansió urbana.

Nombroses van ser en general les motivacions adoptades per justificar l'aterrament dels recintes fortificats. Més que a les de caràcter tècnic, que assenyalaven en el camp trinxerat la superació de les precedents estructures defensives, es recorria sobretot a les de caràcter higiènic, que es basaven substancialment sobre la necessitat de la lliure circulació de l'aire per tal de bonificar les zones de major degradació urbana i que sovint proposaven també l'ús de l'àrea de les muralles com a passeigs arborats o com a altres llocs de fruïció pública; i se n'afegien d'altres d'interès demogràfic per les quals els murs defensius eren un cinyell ofegador que obligava a la sobrepoblació d'espais sempre més limitats; i encara motivacions de caràcter social que jutjaven l'enrunament com a una possibilitat de donar feina als de-

socupats en períodes d'atur. Finalment tenien importància també motius de natura econòmica: de fet mitjançant els aterraments s'obria el camí a l'execució d'obres útils per a la col·lectivitat (per exemple l'ompliment dels fossats per formar nous carrers) per les quals el Municipi, propietari dels terrenys, limitava les despeses als treballs de realització. Però eren presents també intencions decididament especulatives sol·licitades pel valor que les àrees públiques així recuperades podien adquirir.

Al principi dels anys seixanta van començar a manifestar-se a l'Alguer els primers senyals de molèstia vers les obres defensives i prenia consistència la idea d'alliberar almenys en part el nucli urbà del recinte emmurallat. S'engegava aquell procés que quedarà però més projectual i psicològic que real, en termes de nous espais habitables, i que tendia a l'expansió de la ciutat fora dels antics límits.

Decaiguda com a fortalesa, desarmada i privada del personal d'artilleria ja des d'una desena d'anys, l'Alguer pareixia gairebé abandonada pel Govern sard als ulls atents del Della Marmora, convencut al contrari que fos convenient mantenir a la ciutat, com a única fortalesa de l'illa, la seva antiga funció estratègic-militar i jutjava imprudent un eventual enderrocament de les muralles¹.

El 7 de novembre de 1861 el Consell municipal demanava al Govern reial "la cessione di tutte le fortificazioni del lato a terra o che almeno si mitigasse il rigore della legge del 19 ottobre 1859 sulle servitù militari, consentendo ai cittadini di costruire senza rispettare le previste distanze dalle mura e al Municipio di poter aprire delle porte di comunicazione e demolire qualche opera avanzata sul cui terreno si sarebbero creati dei giardini per abbellire la città"². En realitat la proposta originària del batlle Lavagna era d'enderrocar part de les muralles per permetre el creixement de la ciutat. La idea era de les que obertament es posaven en posició de trencament amb el passat i tenien l'atractiu del modern, del progrés i d'una més racional visió de les coses; però de fet reflectia una tendència cultural del temps, sovint res més que la vulgarització d'aquell optimisme positivista que va veure en l'eliminació física dels recintes urbans el camí obert a una fàcil solució de problemes de caràcter social, higiènic, urbanístic pels quals, al contrari, les muralles eren només un obstacle il·lusori, més simbòlic que real o determinant. I l'any successiu (1862) el batlle retornava a la seva idea, i en la relació al Consell proposava que es demanés al Govern d'enderrocar les fortificacions del costat de terra³.

El 1865 va ser renovada la demanda de cessió de les muralles al Govern mitjançant adquisició, per tal que la ciutat "non rimanesse priva d'aria e di terreni fabbricabili, e coatta a vivere in angusti ed

insalubri local, lo che è causa primaria per cui la sua popolazione è già da molti anni stazionaria, né potrà giammai progredire né migliorare la sua condizione sia igienica che finanziaria”⁴.

Al Pla general de defensa de l'Estat unitari elaborat el 1886⁵, que preveia la possibilitat d'una transformació, segons els nous enfocaments de l'arquitectura militar, de nombroses fortificacions, va seguir el Decret reial del 25 d'abril de 1867 signat pel ministre de la guerra Di Revel, amb el qual l'Alguer acabava de dret d'ésser considerada fortalesa⁶.

L'equiparació de les seves obres de defensa, indicades detalladament en la llista inclosa al decret, a altres fortificacions de l'Illa, sobretot torres costeres, demostra com a l'Alguer ja no es reconeixia el valor de centre estratègic de vital importància per la possessió del nord de Sardenya, l'antic cap de Logudor. De tota manera el successiu Pla general de defensa del 1871⁷ que establia la conservació de moltes antigues fortes ubicades en diferents regions de la península i també la construcció de noves, conformes a la tipologia del modern camp trinxerat, excloent del tot Sardenya de les àrees d'intervenció, ens fa entendre com també a aquesta el nou Estat no reconeixia cap funció estratègica.

En el “Conto morale” de la Junta municipal per l'any 1869⁸ llegit pel batlle Girolamo Rossi en la reunió del Consell del 1871⁹ es parla per primera vegada oficialment i en manera difusa de l'enrunament de les fortificacions. Abans d'aquella data l'Ajuntament havia demanat sense cap èxit al Govern la cessió gratuïta de les obres defensives o la venda a tracte privat “delle inutili muraglie in parte cadenti”¹⁰. I des del 5 d'agost de 1861, com recordava el batlle al Consell, havia deliberat de demanar-ne l'expropiació per utilitat pública. Les justificacions adduïdes per la demolició de les muralles entren entre els tòpics de l'època, presents en la majoria dels actes deliberatius sobre l'argument. Les fortificacions, observava Rossi, voltaven “entro angusta cerchia” la ciutat “togliendole la libera circolazione dell'aria e lo spazio dell'ampliamento divenuto indispensabile per la cresciuta popolazione”. Eren tals i tantes les formalitats i les despeses necessàries a aquell fi que el Municipi no havia pogut engegar les pràctiques. Parcixia per això oportú recórrer altres vies promovent els encants de les fortificacions, per tal que es pogués adquirir-les en la subhasta pública. A l'enrunament del cinyell defensiu s'afegia també la realització d'un mercat que s'havia de bastir en l'àrea resultant. D'aquesta obra remarcava “il grandissimo interesse non solo dal lato della pulizia e dell'igiene, ma eziandio dal lato economico; perché mentre contribuirà a far sparire le vendite di verdure, carni, e commestibili dalle vie principali della città

che spesso ne sono imbrattate, costituirà pure un nuovo elemento d'introito per la Comunale Azienda, che bene amministrato potrà in pochi anni rinfrancarne le spese, e venir poscia senza aggravio d'alcuno, a sollievo del nostro bilancio"¹¹.

Només a la primeria dels anys setanta el Ministeri de les Finances, en resposta a precedents peticions del Municipi, comunicava que no era facultat del Govern cedir al Municipi les fortificacions que cenyien la ciutat ni gratuïtament, ni amb acta de venda, sinó solament amb expropiació per causa d'utilitat pública, que s'havia de promoure segons les formes establides per la llei o mitjançant adquisició i tracte privat al preu convingut amb la Societat Anònima per la venda dels béns de l'Estat (que havia d'ésser autoritzada amb llei especial). De tota manera, si el Municipi hagués preferit obtenir només l'obertura d'uns passatges aptes a posar la ciutat en directa comunicació amb els carrers externs i doncs amb el comuns limitrofs, el Ministeri era disponible també a aquesta solució; calia però que el Municipi obtemperés a l'obligació d'indicar per endavant els indrets on practicaria les obertures, d'assegurar la cobertura total de les despeses necessàries i de mantenir el sòl per a ús públic¹².

El Consell per tant, que ja havia declarat d'utilitat pública les demolicions¹³, deliberava el 30 de maig de 1871 de promoure l'expropiació de les fortificacions segons les formes de llei per motius d'utilitat pública, i de demanar al Ministeri de les Finances la concessió de practicar quatre obertures que haurien estat realitzades totalment a càrrec de l'Ajuntament. La concessió però no havia de preveure restriccions que poguessin perjudicar els futurs projectes urbanístics del Municipi¹⁴.

El 24 d'agost de 1871 el Ministeri de les Finances concedia el permís de practicar quatre obertures en les muralles. Aquestes, que haurien afavorit la ciutat sigui des del punt de vista econòmic com higiènic, tal com motivava la concessió, servien per: 1) enllaçar la plaça de la Sanitat amb la de les monges (sabelines); 2) per posar en comunicació el carrer Gilbert Ferret amb el costat extern del bastió de Montalbà; 3) el carrer de les escoles amb el bastió de l'Esperó; 4) el carrer de Santa Maria amb el bastió de la Vista¹⁵.

Les intervencions sobre les muralles, autoritzades pel Ministeri, van començar l'any sucesiu (1872)¹⁶. I en el manifest datat al març (sense dia) de 1875, amb el qual Mateu Guillot, comunicant als conciudadans la seva confirmació per un altre trienni al càrrec de batlle per part del Govern del rei, il·lustrava el seu programa per l'administració de la ciutat, trobem referència a aquests treballs de demolició, presentats com a actes dirigits al creixement urbà i a la salut pública. Per millorar la qual

es llegeix: “fu pure dato il primo colpo per abbattere le fortificazioni che ci tengono astretti come in una cerchia di ferro”. Recordava com hagués estat bastit un mercat provisional i com l'aterrament d'un petit tros de les fortificacions a Porta Terra hagués demostrat que aquella obra exigia “tempo, molta fatica, ed ingenti somme”¹⁷. Feia referència també a un Pla d'engrandiment de la ciutat de l'Alguer ultimad el 20 d'octubre de 1873 per Antoni Musso i que en realitat serà aprovat amb decret reial només el 5 de juny de 1881¹⁸, en què es preveia l'enderrocament gairebé de tots els baluards (tret el de Sulis o de l'Esperó).

Amb aquell “primo colpo” que donava lloc a un mercat provisional - la renda del qual, com remarcava amb satisfacció el batlle, en un sol any havia cobert la despesa de realització - començava la història de la demolició de les muralles, que va durar més d'un trentenni en el qual l'Alguer va ser privada de les seves emergències arquitectòniques més rellevants, les que en constituïen la imatge molt més que els monuments civils o religiosos. El cinyell defensiu de fet no era un element secundari en el panorama dels monuments ciutadans, que servia per a connotar una funció històrica de la ciutat, era, al contrari, l'element qualificador que testimoniava també a nivell simbòlic la seva essència de ciutat fortalesa. L'eliminació física dels murs portava amb si la desaparició de la imatge que aquesta alimentava. Pensem en l'impacte que un bastió com Montalbà (tres vegades més gran que el supervivent de la Magdalena) devia suscitar a nivell emotiu i visiu en qui s'apropava a la ciutat de la part de terra i l'aparició al seu lloc, a les acaballes del segle XIX, del banal perfil de modestes cases.

Tanmateix també una part de l'opinió pública era favorable a la transformació i a la demolició de les muralles. El 1879 els propietaris de les cases properes al sòl destinat a la construcció del mercat nou van donar 490 £ per contribuir a la seva ampliació amb el buidament i enrunament d'un tros de mur¹⁹. I això s'explica fàcilment amb l'augment de valor que n'hauria derivat als habitatges per la proximitat a un servei públic. No coneixem malauradament l'opinió dels altres ciutadans, no propietaris de cases, que vivien en les àrees més degradades pel sobrepoblament i la humitat, però lluny de les muralles del costat de terra, i als quals les demolicions haurien hagut d'afavorir la millora de les condicions de vida.

Una nota de l'Intendent de les Finances de la Província el 29 de desembre de 1881, llegida pel batlle al Consell en la reunió del 23 de febrer de 1882, advertia el Municipi de l'Alguer de la disponibilitat del Ministeri de les Finances a alienar les fortificacions per la suma de 11.278, 84 £²⁰. Pareixia així poder-se realitzar finalment l'aspiració a la propietat de les fortificacions que en formes sempre més directes, com ja hem vist, havia començat des de temps a comparèixer entre els

projectes i les peticions dels administradors. El batlle De Arcayne amb declarada "compiacenza" evidenciava els "rilevanti benefici igienici" que la ciutat s'esperava de l'aterrament de les fortificacions, i així mateix els avantatges econòmics que podia "eventualmente procurarsi colla vendita di alcune aree che dopo la demolizione risulteranno fabbricabili"²¹. Proposava per això que el Consell, evitant "ogni ulteriore perdita di tempo" en deliberés l'adquisició al preu fixat pel Ministeri. El pagament hauria estat efectuat en terminis de deu anys. El temps de deu anys per immobles que superaven el valor de 10 £ era establert per la Societat Anònima per la venda dels béns nacionals, a les normes de la qual volia uniformar-se el batlle per tal que no naixessin noves dificultats i nous retards. De tota manera com que el Consell havia deliberat de pagar la suma sense cap interès sobre el preu, la Direcció general del Demanio rebutjava tal condició perquè era del tot contrària a les lleis vigents i sense cap interès sobre el preu.

El Consell per tant amb la deliberació del 16 d'agost de 1882 afegia al preu pericial el pagament dels interessos escalars de 5%.

I un cop esdivingut propietari de les fortificacions res no impedia que el Municipi pogués també vendre-les a privats.

Com que des del bastió de S. Bàrbara la canalla, que evidentment l'havia elegit com a seu dels seus jocs, provocaven "molestie e danni" a les cases properes, els propietaris Francesc Bruno i Josep Agustí Sechi demanaven al Municipi de poder enderrocar i buidar a llurs despeses la part del bastió que sobresortia les seves cases i d'obtenir la cessió del restant que haurien rectificat a l'habitatge d'un dels requeridors (Bruno)²³. Però el Consell decidia, el 18 d'abril de 1884, de fer pre-disposar, abans de cedir a privats unes parts de les fortificacions, un estudi dels usos públics als quals les fortificacions podien destinar-se²⁴. Tanmateix les va vendre després de poc temps perquè sabem que el 1887 el bastió ja era buidat i la terra llençada sota el baluard de la Vista pels mateixos senyors Bruno i Sechi, als quals s'imposava amb deliberació del 17 d'octubre (de 1887) de remoure-la al termini de 10 dies des de la injunció²⁵.

El 24 del mateix mes d'abril de 1884 era deliberat el buidament d'una part del bastió de Sulis per a la construcció d'un "pubblico amazzatoio" amb un idoni local per a la custòdia del bestiar²⁶.

Les precàries condicions dels esperons interiors, erigits com a contrafort de les parets, revelades pel buidament de la terra, van empenyer, després d'una momentània interrupció dels treballs, a la decisió de fer reconstruir el mur que perillava per motius de seguretat (12 d'octubre de 1885)²⁷. Però la fi de l'obra defensiva ja era assignada. L'any successiu es decidia d'estendre el buidament i la demolició del

bastió de Sulis també més enllà del perímetre de l'escorxador públic per evitar possibles esclavissaments del terraplè i la ruïna d'uns quants trossos de les antigues muralles que quedaven sense el suport del mateix terraplè (21 d'octubre de 1886)²⁸. I es remarcava que aquesta intervenció conduïa al pla edilici d'aquella part de les fortificacions destinades a l'enrunament. El buidament i la demolició d'aquells bocins del bastió de Sulis "che si rendessero necessari in corso d'esecuzione dell'opera dell'ammazzatoio" eren confiats a Baptista Sartore (que en data de l'11 d'octubre de 1887 presentava el compte final dels treballs fets que sumaven a 6.483, 30 £)²⁹. Però el bastió era encara dempeus fins al 1894 com es veu en un mapa al·legat a la demanda d'un tros de platja per llançar-hi els materials que provenien de la demolició de les obres defensives de la línia de cara a la mar de sud-oest³⁰.

En la història de l'enderrocament de les fortificacions, el baluard central, el de Montalbà, assumeix un significat paradigmàtic d'allò que també passava en altres llocs d'Itàlia o d'Europa, on l'aterrament dels recintes urbans era sovint sol·licitat per una entesa preferencial entre administradors públics i empresaris. De manera que el binomi demolició-reconstrucció reeixia a coagular molt bé objectius d'interès econòmic i de consentiment polític³¹.

El 16 de novembre de 1885 el senyor Baptista Sartore, nadiu de Capriata d'Orba, una minúscula població a la província d'Alessàndria, presentava al Municipi de l'Alguer un seu projecte per a la demolició del bastió de Montalbà. El preu pel buidament i l'enderrocament hauria estat el fixat pel tècnic municipal. Ell es comprometia a efectuar els treballs en un temps no superior a un any i hauria adquirit l'àrea resultant (4.250, 24 m²), més o menys l'àrea ocupada avui en dia per la casa Sartore i el mercat de via Cagliari, al preu d'1 £ al metre quadrat. El trosam hauria estat utilitzat per l'ompliment del fossat circumdant el bastió. Com a garantia de l'oferta hauria dipositat en la tresoreria municipal un quart del preu d'adquisició de l'àrea³².

Aquest projecte era discutit el 25 de març de 1886 en Consell. La Junta demanava de no acollir la proposta de Sartore perquè retenia massa baix el preu d'1 lira al m², tenint en compte que a aquell preu eren venudes àrees molt més llunyanes de la ciutat i altres més pròximes s'avaluaven fins i tot a 4 lires al m². A més per Montalbà se sabia de probables ofertes privades al preu de dues lires susceptibles d'augment. Finalment es feia notar que al buidament i demolició podia proveir l'Ajuntament utilitzant els residus passius. El Consell llavors deliberava de no acollir el projecte Sartore i de fer pròpia la proposta del conseller Mateu Guillot de vendre en subhasta pública només els lots

que un oportú pla general de les fortificacions, redactat per un tècnic del Municipi, destinés a un ús no públic³³.

El 24 de setembre de l'any successiu (1887) Sartore escrivia al batlle presentant un nou projecte i declarava d'uniformar-se a tot el que havia deliberat el Consell, amb petició de sotaposar el projecte a l'examen de la Junta i de fer-ne la base per la contracta de demolició i adquisició de l'àrea de Montalbà³⁴.

Aquest projecte era discutit pel Consell en la reunió del 30 de desembre de 1887³⁵ i trobava el més tenaç defensor en un parent, per afinitat, de Sartore, el conseller Fignoni, i un valid ajut en les intervencions del conseller De Giorgio. Sobre la base del preu establert en el projecte, que es referia al càlcul efectuat per l'empleat tècnic del Municipi Antoni Musso (26 d'abril de 1887), la despesa per la demolició sumava a 24.465, 74 £ mentre el preu de venda de l'àrea resultant era de 16.214, 50 £, i per això quedava a càrrec de les finances municipals una despesa de 8.251, 24 £³⁶. Encara que no procurava cap ingrés al Municipi, ans una despesa que era gairebé l'exacta meitat del preu de venda, Fignoni jutjava "molto buone" les condicions ofertes i proposava una suspensió fins que no se sabés amb seguretat si en el balanç era possible introduir la despesa necessària a l'obra.

L'única veu contrària la del conseller De Arcayne, que rebutjava el projecte així com havia estat presentat perquè tenia tan sols l'aparença de la contracta; també remarcava la diferència entre el cobrament i les despeses, i demanava que es fessin els càlculs lot per lot i que es deliberés que el guany de la venda fos superior a la despesa per la demolició. Fignoni rebutjava que difícilment s'hauria trobat un contractant que assumís els treballs rebent en pagament l'àrea, ans havent de pagar una suma més al Municipi. I com que les condicions de Sartore eren "troppo buone per il Municipio" dubtava que hi hagués "un errore nei calcoli della spesa e nei relativi prezzi unitari". Pregava per això la Junta d'examinar bé el càlcul i de veure quin era el veritable preu unitari en base al qual "appaltare l'opera a corpo e non a misura onde evitare, come sempre succede, che il Consiglio sia chiamato a votare supplementi di spesa"³⁷.

De Arcayne propendia per un treball limitat als primers dos lots, pels quals el Municipi no havia de pagar cap despesa, i a més volia que es fes un càlcul precís de l'obra distingint lot per lot, i sobre la base d'aquest decretar la subhasta pública amb la prèvia submissió de Sartore, que en cas de deserció dels encants hauria acceptat el contracte a les condicions presentades en el seu projecte.

La idea de dues subhastes, una pel contracte dels treballs de buidament i demolició i l'altra per la venda de les àrees resultants

limitades als primers dos lots, mentre el projecte Sartore afectava el bastió sencer de Montalbà, no agradava a Fignoni que feia present el perill que Sartore pogués no acceptar el projecte així modificat i creia convenient que el Municipi no es posés en la condició de perdre una tal oferta. Li donava suport la intervenció del conseller De Giorgio que subratllava com la proposta Sartore hagués “lati eccezionalmente buoni” del moment que acceptava en pagament dels treballs el cobrament de la venda de les àrees, accedia el pagament a terminis de la durada de deu anys i en cas de deserció dels encants s’obligava a ésser ell mateix l’adquiridor; al contrari amb la partició dels lots passava que mentre els primers dos, els millors perquè donaven de cara al carrer principal, fàcilment serien adquirits, els altres quatre no trobarien compradors. També intentava de posar en dificultat De Arcayne fent servir un argument on no era possible encontrar dissensions, notava, meravellant-se, que mentre tothom estava d’acord “nel volere il miglioramento edilizio del paese e nel voler somministrare lavoro agli operai”, i això es podia aconseguir deliberant sobre el projecte sencer de Sartore, tal com l’havia presentat, hi hagués algú que s’hi oposés. Llavors De Arcayne recordava que el preu sempre és en raó inversa a l’oferta, tant major és el primer com menor és la segona, és a dir com menor en aquest cas era la quantitat de l’àrea en venda³⁸.

És la primera vegada que en aquest debat compareix el temptatiu de donar suport a una argumentació basant-se sobre un principi d’economia encara que elemental. De les propostes i preocupacions dels altres dos consellers de fet se’n desprèn la impressió que tota consideració ortodoxa d’economia sigui trasbalsada pel temptatiu de fer aparèixer adient a la col·lectivitat allò que en efecte era exclusiu interès d’un privat ciutadà.

Finalment el Consell deliberava “l’appalto a corpo, e non a misura, mediante pubblica licitazione dei lavori di sterro e demolizione del bastione di Montalbano limitatamente ai lotti distinti coi numeri 1 e 2 [...] compresi fra la strada nazionale Alghero-Scala Cavalli e Alghero-Villanuova” i alhora deliberava també la venda als públics encants, al preu de base de 2, 50 £ al m², de dos lots distintes de l’àrea resultant del buidament i de la demolició, sempre que la despesa dels treballs no excedís el guany de la venda de les àrees mateixes. Però si les subhastes quedessin desertes el contracte era acordat a Sartore a les condicions proposades en el seu projecte. De tota manera hauria de lliurar una acta de submissió abans de la subhasta³⁹.

Malgrat que la deliberació del Consell del 30 de desembre de 1887 i el Decret de la Diputació Provincial del 8 d’abril de 1888 (el segon sobre el mateix argument) modifiquessin en part el seu projecte, Sartore

escrivia al batlle, el 4 de maig de 1888, d'ésser disposat a presentar acta de submissió i, si les subhastes quedaven desertes, de respectar la condició plantejada pel Consell de limitar el preu de la demolició parcial al guany de la venda de les àrees dels lots 1 i 2, al preu global de 3.708, 75 £ perquè la despesa no havia de sobrepujar el profit de la venda. I, com que havia d'obeir al termini peremptori imposat per la Diputació provincial per l'execució de l'enrunament, demanava que les subhastes fossin decretades com més aviat millor i a terminis reduïts, per tal que la imminent estació estiva dels treballs agrícoles no absorbís la mà d'obra disponible⁴⁰.

El mateix 4 de maig la Junta municipal deliberava de reduir a 5 dies tots els terminis de les subhastes, que havien de començar després de la submissió de Sartore⁴¹. I el dia 9 de maig Sartore signava una acta pública en la qual declarava formalment que si les subhastes quedaven desertes ell s'obligava a assumir el contracte de demolició i venda sobre la base de les condicions del projecte presentat amb demanda del 28 de setembre de 1887 limitadament als lots 1 i 2⁴².

El 10 de maig de 1888 es notificaven els terminis de les subhastes públiques i s'advertia que en un termini de tres dies des de la comunicació de l'executivitat de l'acta definitiva de deliberació l'adjudicatari havia d'estipular l'acta d'adquisició lliurant contemporàniament una desena del preu; les últimes nou desenes parts havien de ser liquidades en el termini de nou anys amb els interessos escalars del 5%; terminis i interessos començaven des del lliurament del lot desembarassat que havia de tenir lloc no més tard de 4 anys des de la notificació per l'enderrocament⁴³.

El 16 de maig en la sala comunal a les 11 hores del matí el regidor ancià Miquel Carboni Ballero amb l'assistència del secretari i a la presència de dos empleats comunals com a testimonis, com que no es va presentar cap postor, declarava deserta la subhasta decretada per la venda en dos lots de les àrees edificables que resultaven de l'aterrament del bastió de Montalbà al preu, segons la perícia tècnica, d'un total de 3.708,75 £ i igualment deserta la subhasta decretada pel contracte dels treballs de demolició dels dos lots sobre la base del preu, sempre segons perícia tècnica, de 3.473,92 £. D'aquesta manera per obeir a la seva acta de submissió Sartore es comprometia a assumir el contracte⁴⁴.

Encara el 1887 al visitador que arribava a l'Alguer, la ciutat es presentava amb els seus bastions intactes, per tal com les intervencions de demolició eren limitades a uns quants trossos de murs, de manera que Eduard Toda, que hi va arribar el 20 de setembre, podia escriure que les fortificacions de l'Alguer quedaven "tal qual las deixaren los enginyers dels sigles XVI y XVII que las havian edificat. Las exigencias de

la vida moderna han imposat son enderrocament en diferents parts de la ratlla de terra, y fins ara convé afegir que no s'ha caygut en la mania destructora característica a altres pobles sardenyesos. L'enrunament de murs s'ha limitat fins ara a lo estrictament necessari pera donar eixides als carrers que no'n tenian, respectant los baluards y las torras, bons monuments artistichs y arquitectonichs que deuen conservarse perque tancan recorts de la vida y planas de la historia de la vila⁴⁵.

Però després de poc temps van començar els treballs per la casa Sartore i el 20 d'octubre de 1891 la Junta deliberava de donar en contracta la demolició d'una altra part del bastió per tal de desembarassar l'àrea on havia de ser bastit un nou mercat públic⁴⁶.

Encara el 1894 era dempeus la punta del bastió i part del seu "cavaliere" i aquest va resistir fins al 1907 com es veu en un projecte de l'enginyer Urtis⁴⁷ per la construcció del mercat. De tota manera són aquests els anys en què les últimes restes de Montalbà van ser enderrocades. En el Consell del 19 d'abril de 1911 el batlle parlant de l'àrea on havia de sorgir el nou mercat ja no fa cap referència a l'antic bastió⁴⁸. Tanmateix gairebé fins a la meitat del 1900 fou decididament escàs el nombre de les persones que van poder traslladar-se del centre històric, la majoria va continuar vivint en aquelles mateixes condicions tan execrables, des del moment que els espais edificables fora les muralles van tenir un caràcter prevalentment residencial o productiu, de manera que el menester col·lectiu d'espai i d'aire salubre, sobretot per a les classes més pobres, que tan animava l'oratória de batlles i consellers, va quedar insatisfet.

Guido Sari

NOTES

¹ Vegeu A. DELLA MARMORA, *Itinéraire de l'île de Sardaigne*, Turin 1860, II, pp. 82-83 i també G. SARI, *La piazza fortificata di Alghero*, Alghero 1988, p. 134.

² ARCHIVIO STORICO DEL COMUNE DI ALGHERO (ASCAL). *Registro delle deliberazioni del Consiglio e della Giunta*, n. 145, deliberació no numerada del 7 de novembre de 1861, pp. 58-59. I G. SARI, *La piazza fortificata*, cit., p. 135.

³ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio e della Giunta*, n. 146, deliberació no numerada del 19 de novembre de 1862, pp. 64v-66.

⁴ ASCAL, Busta n. 867/30.

⁵ Vegeu A. FARA, *Sistemi difensivi e antiche mura nella città italiana dell'Ottocento*, in *La città e le mura*, a cura di C. DE SETA - J. LE GOFF, Milano 1989, pp. 365-367.

⁶ Vegeu ARCHIVIO STORICO DI TORINO, "Giornale militare" del 25 d'abril de 1867, p. 438; i també *Raccolta ufficiale delle leggi e decreti del Regno d'Italia*, vol XIX, a. 1867, p. 1002.

⁷ A. FARA, *Sistemi difensivi e antiche mura nella città italiana dell'Ottocento*, cit., pp. 365 i 368.

⁸ De gran interes la referència sobre l'aterrament de les fortificacions continguda en el *Conto Morale della Giunta Municipale per l'esercizio 1869 letto dal sindaco cav. prof. Girolamo Rossi nell'Adunanza del Consiglio Comunale del 20 marzo 1871*. COLLECCIÓ M. GUILLOT, l'Alguer.

⁹ El retard s'explica amb un Decret de deslligament de Consell de representació municipal i amb la cessació del càrrec de tresorer que va causar una dilació en la compilació del balanç consumptiu i del "Conto morale". Vegeu el *Conto Morale della Giunta Municipale per l'esercizio 1869*, cit., p. 3.

¹⁰ *Conto Morale della Giunta Municipale per l'esercizio 1869*, cit., p. 19. Recorda el batlle Rossi que el Consell fins del 5 d'agost de 1869 havia deliberat de demanar l'expropiació de les fortificacions per utilitat pública.

¹¹ *Ibidem*, p. 19.

¹² ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 155, deliberació n. 75 del 30 de maig de 1871, pp. 206v-208.

¹³ ASCAL, Busta n. 867/30.

¹⁴ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 155, deliberació n. 75 del 30 de maig de 1871, p.209. També Busta n. 867/30.

¹⁵ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 155, deliberació n. 95 del 24 d'agost de 1871, p. 259.

¹⁶ Soprintendenza Monumenti e Gallerie di Cagliari, *Alghero-Bastioni*, 1902. El 1872 com a data d'inici de l'enderrocament de les muralles és indicat per "l'ispettore onorario" Mateu Guillot en una carta de l'11 de maig de 1902 al "soprintendente" Vivaret que li escrivia d'haver rebut notícia de grans demolicions que es feien a l'Alguer i demanava per tant informacions per saber si era cert.

¹⁷ Manifest adreçat als ciutadans amb data de març de 1875. Col·lecció M. GUILLOT, l'Alguer.

¹⁸ ASCAL, *Piano d'ingrandimento della Città di Alghero*, de Antoni Musso, datat 20 d'octubre de 1873.

¹⁹ ASCAL, *Registro delle deliberazioni della Giunta municipale*, n. 534, deliberació n. 127 del 20 de juny de 1879.

²⁰ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 559, deliberació n. 6 del 23 de febrer de 1882.

²¹ ASCAL, *Ibidem*.

²² ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 559, deliberació n.54 del 16 d'agost de 1882.

²³ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 560, deliberació n. 37 del 18 d'abril de 1884.

²⁴ ASCAL, *Ibidem*.

²⁵ ASCAL, *Registro delle deliberazioni della Giunta municipale*, n. 536, deliberació n. 278 del 17 d'octubre de 1887.

²⁶ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, 560, deliberació n. 41 del 24 d'abril de 1884.

²⁷ ASCAL, *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 560, deliberació n. 91 del 12 d'octubre de 1885.

²⁸ ASCAL, *Registro delle deliberazioni della Giunta municipale*, n. 535, deliberació n. 407 del 21 d'octubre de 1886.

²⁹ ASCAL, *Registro delle deliberazioni della Giunta municipale*, n. 536, deliberació n. 275 de l'11 d'octubre de 1877.

³⁰ ASCAL, Busta n. 878/1.

³¹ Per entendre la relació entre demolicions de fortificacions i poder econòmic i polític és clarificador l'assaig de F. Miani Uluhogian, *Dalla città "murata" alla città "funzionale"*, in *La città e le mura*, cit., pp. 371-386.

³² ASCAL, Busta n. 878/3.

³³ ASCAL, *Ibidem*.

³⁴ ASCAL, *Ibidem*.

³⁵ ASCAL, *Ibidem*.

³⁶ ASCAL, *Ibidem*.

³⁷ ASCAL, *Ibidem*.

³⁸ ASCAL, *Ibidem*.

³⁹ ASCAL, *Ibidem*.

⁴⁰ ASCAL, *Ibidem*.

⁴¹ ASCAL, *Ibidem*.

⁴² ASCAL, *Ibidem*.

⁴³ ASCAL, *Ibidem*.

⁴⁴ ASCAL, *Ibidem*.

⁴⁵ E. TODA, *L'Alguer, un poble català d'Itàlia*, Barcelona 1888, p. 121. Devem a Toda la transcripció de l'única expressió coneguda, des del punt de vista literari, de dissentiment vers les demolicions. Es tracta d'un sonet satíric que ens torna un clima de desconfiança vers aquells treballs d'aterrament que al contrari consellers i batlles presentaven amb tots els tons de la retòrica del temps:

“Or y plata se dongui a profusió
 Així cada hu content poguerà estar
 Se comensi de pressa a ne gitar
 La casa de De Caudix [?] y lo bastió.
 Que'l Sindich ja diu bé y té prou rahó,
 Al pobre lo treball se té de dar
 Las muralles, seguinte a desbuydar
 Visca alegre també lo chapador.
 No's parli de subhastas, porqueria,

La llei que las imposa cremarem
 Los treballs se faran de economia,
 Y si parlu calcú, fora la ganya,
 La llengua ab lo rasó li esmotxarem
 Perquè duri a l'Alguer la gran cucanya”.

Després del sonet Toda afegia unes ratlles en les quals expressava la pròpia complaença perquè els algueresos s'erren “detinguts en lo camí de destruir los vells recorts de sa terra. Ja que entenen una ciutat vella, rònega, ab monuments que recordan antigas glòrias, val més que una ciutat nova ab casas parescudas a quartels i carrers dels quals lo sol y 'l vent ne treu la gent”. E. Toda, *La poesia catalana a Sardenya*, Barcelona 1903, pp. 112-113. I segurament la nova possibilitat que arran de les demolicions totals de murs i bastions van tenir els vents de córrer pertot arreu de la ciutat no va agradar a tothom. La memoria popular, de fet, recorda les queixes i les imprecacions d'un ferrer obstaculitzat en la seva feina per la força del vent en el carrer Gilbert Ferret.

⁴⁶ ASCAL, *Registro delle deliberazioni della Giunta municipale*, n. 537, deliberació n. 179 del 20 de novembre de 1891; *Registro delle deliberazioni del Consiglio comunale*, n. 563, deliberació n. 12 del 30 de gener de 1892.

⁴⁷ ASCAL, Busta n. 1001/1.

⁴⁸ ASCAL, Busta n. 1001/11.